شاھ جي ٻوليءَ جو معيار

سکيا جي حاصلات ڪنهن فن پاري جي ادبي مرتبي جي تعين ڪري سگهي. تحرير جي حاصل مطلب، لفظي، فڪري ۽ فني خوبين کان آگاهه ٿي سگهي. لفظن جي معنىٰ لکي جملن ۾ ڪم آڻي سگهي. تخيل جي اُڏام (پرواز) وسيلي پنج سؤ کان وڌيڪ لفظن تي آڌاريل مضمون، تخليقي سطح تي عمدن مثالن، منظر نگاري شعرن وغيره سان سينگاري پيش ڪري سگهي. ٻٽي معنىٰ وارن لفظن کي ڪتب آڻي سگهي ۽ انهن کي چونڊي ڌار ڪري سگهي. اڳياڙين ۽ پڇاڙين جي مدد سان نوان لفظ ٺاهي سگهي.

ٻال ڄَمڻ کان وٺي شاھ عبداللطيف رحه جيڪا ٻولي ڳالهائي، ۽ جيڪا ٻولي سندس مادري زبان هئي، سا مقامي لحاظ سان 'ٺيٺ شاھ جي ٽر واري عام سنڌي ٻولي' هئي، وڌيڪ وسعت جي لحاظ کان اها 'وچولي سنڌ'، جي ڏاکڻي ڀاڱي جي مرڪزي ٻولي هئي، ۽ انهيءَ لحاظ سان اها وچولي سنڌ جي ڏاکڻي ڀاڱي واري معياري ٻولي هئي. مقامي طور، شاھ جي پنهنجي ٻولي جو معيار 'ٺيٺ شاھ جي ٽر واري ٻولي' آهي. جيڪا لکيت ۾، انهن قلمي رسالن ۾ وڌيڪ نمايان آهي. جن جا لکائيندڙ ۽ لکندڙ يا ته ٺيٺ، هالا ۽ نصرپور واري پسگردائي جا هئا يا گهڻو وقت اتي گذاريو هئائون. انهيءَ لحاظ سان، اهڙن رسالن ۾ شامل بيتن ۽ واين جي لفظي ۽ اصطلاحي سناءَ توڙي بياني صورت کي نسبتًا وڌيڪ ترجيح ڏيئي سگهجي ٿي: سنڌ جي ڪن ٻين ڀاڱن جي ڪاتبن ۽ خاص طرح ڪڇ جي فقيرن جي لکيل رسالن ۾ ڪٿي ڪٿي بيتن ۽ واين جي پڙهڻين تي البت سندن پنهنجي زبان جو رنگ چڙهيل آهي.

ٻئي طرف شاھ جي بيتن ۽ واين جي اسلوب بيان ۾ وڏي وسعت آهي. جنهن ۾ عام سنڌي ٻولي جي مختلف محاورن سان گڏ، علمي لفظن ۽ ادبي عبارتن توڙي تصوف ۽ طريقت جي اصطلاحن ۽ ڪناين جي آميزش جو معياري مثال موجود آهي. شاھ صاحب سنڌ جي سيني ڀاڱن- وچولي، اُتر، لاڙ، ٿر، ڪوهستان، دريائي ڪڇي، سامونڊي ڪناري ۽ ڪاري توڙي سنڌ کان ٻاهر لس ٻيلي ۽ ڪڇ طرف ويو، ۽ اتي جي عام ماڻهن سان گهڻو وقت گذاريائين. انهيءَ ڪري، انهن سيني ڀاڱن جا

لفظ، اصطلاح ۽ محاورا سندس ذهن نشين ٿيا: ٻئي طرف قرآن شريف، مولانا رومي جي مثنوي، ۽ ميين شاهه ڪريم جي بيان العارفين جا درس ۽ دور ٻُڌائين، ۽ پڻ ٻين وڏي ڄاڻ واري عالمن ۽ درويشن سان صحبتون ڪيائين، جنهن ڪري قرآن شريف جون آيتون، علمي ادبي الفاظ ۽ عبارتون، ۽ طريقت جا اصطلاح ۽ اشارتون سندس فهم ۽ فڪر جا جُز بنيا. ان ڪان سواءِ، پنهنجي دور جي وڏي سالڪ شاعر ميين شاهه عنات توڙي اڳين عارفن شاعرن (ميين شاهه ڪريم، قاضي قادن ۽ ٻين) جي ڪلام جي ڪيس پوري ڄاڻ هئي، جنهن ڪري 'اعليٰ سنڌي شاعري' جي روايت توڙي ان شاعريءَ جي ٻولي ۽ عبارت ڪان باخبر هو. انهيءَ ڪري، ٻوليءَ جي لحاظ سان، شاهه جي بيتن ۽ واين ۾ سمايل بالغانه فڪر جو 'بياني انداز' هڪ وڏي معيار وارو آهي. جنهن ۾ سندس پنهنجي مادري ٻوليءَ جي ٿَر ۽ ٻَر ۾ وڏا رنگ پريل آهن: ان ۾ وڏي وسيع عام رائج سنڌي ٻوليءَ جي مختلف محاورن، اڳين سالڪن شاعرن جي ڪلام ۾ آيل اصطلاحن، عربي ۽ فارسي جي سنڌ ۾ رائج لفظن ، قرآني آيتن ، تصوف ۽ طريقت جي ڪناين ۽ اشارن وارا جزا جڻ فطري توازن سان آهن. شاهه جي پنهنجي ڪلام جو اهو 'جامع بيان معيار' آهي جنهن تي سندس بيتن ۽ واين کي پرکي سگهجي ٿو.معنويت جي لحاظ سان، شاهه جي ڪلام جي ٻولي جڻ سنڌي ٻوليءَ جي اندروني فطري مزاج سان همڪنار آهي: وسعت جي لحاظ سان، شاهه جي ڪلام جي ٻولي ساڳئي وقت عوامي توڙي علمي ٻولي آهي: ۽ عام مقبوليت جي لحاظ سان، اها اڻپڙهيلن توڙي پڙهيلن، سيني جي آهي ۽ سيني لاءِ آهي.

اڳين توڙي پوئين شاعريءَ جي ڀيٽ ۾ ، شاهه جي بيتن ۽ واين جي ٻولي وڌيڪ عام فهم آهي. ان ۾ ڪا به اٽڪ ۽ هٻڪ ڪانهي. ان جي 'بيان' ۾ وڏي سلاست ۽ رواني آهي. ان ۾ نڪي صرف نحو جي اوٽائي ته نڪي مفهوم جي پيچيدگي آهي. شاهه جو بيت پاڻ ڳالهائي ٿو، ۽ شاهه جي وائي پاڻ ڳائي ٿي. اجوڪي پڙهندڙ کي ڪا ڏکيائي آهي ته اها سندس پنهنجي آهي، جو سندس ٻوليءَ واري ڄاڻ سندس پنهنجي ٿَرَ جي آبائي ۽ مقامي ٻوليءَ تائين محدود آهي جنهن کي ئي هو مڪمل 'سنڌي ٻولي' سمجهي ٿو. شاهه جي ٻولي ۾ وڌ ۾ وڌ عام فهم انهيءَ ڪري آهي جو اُها تڪلف ۽ تَصنع واري 'لغوي' ٻولي ڪانهي. اها روايتي شعر جي روايتي ٻولي ڪانهي، پر وڏي وسيع ۽ عام اصطلاحي ٻولي آهي. شاهه پنهنجي بيتن ۽

واين ۾ جنهن معنيٰ ۽ مفهوم ۾ الفاظ ۽ اصطلاح آندا آهن تن کي سمجهڻ لاءِ ’علم لغات‘وارا ڪتاب ڪماحقون ڪم نہ ڏيندا. انهيءَ ڪري شاهہ جي آندل لفظن ۽ اصطلاحن جي معنيٰ ۽ مفهوم کي ’لغوي اشتقاقن‘ ڏانهن ڇڪڻ بي سود ۽ بي نتيجي آهي: شاهہ جي ٻوليءَ کي صحيح طور تي سمجهڻ لاءِ جيڪڏهن ڪا ڪارگر ’ڊڪشنري‘ آهي تہ اها فقط وڏي وسيع عام اصطلاحي سنڌي ٻولي آهي.

شاهہ آڳاٽي سنڌي ٻوليءَ توڙي شاعريءَ جي روايت کان با خبر هو. شاهہ جي ٻوليءَ جا الفاظ ۽ اصطلاح هڪڙا اُهي آهن جيڪي ڪانئس اڳ جي اعليٰ شاعرن جي ٻوليءَ ۾ موجود آهن، ۽ ٻيا اهي جيڪي سندس دور ۾ ’سنڌ جي معياري زبان‘ ۾ موجود هئا ۽ جن مان گهڻا اجا تائين سنڌ (ڪڇ ۽ لس ٻيلي) جي ڪنهن نہ ڪنهن پاڙي جي ٻوليءَ ۾ ڳالهائجن ٿا.

(’شاهہ جو رسالو‘ جُلد پهريون تان ورتل)

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا جواب ڏيو:

1 شاهہ عبداللطيف ڀٽائيؒ قرآن پاڪ سان گڏ ٻيا ڪهڙا ڪتاب ساڻ رکندو هو؟

2 شاهہ صاحب جي بيتن ۽ واين جي اسلوب بيان ۾ ڪيتري وسعت آهي؟

3 شاهہ صاحب کان اڳ جي ڪن بہ ٽن سنڌي ٻوليءَ جي شاعرن جا نالا ٻڌايو.

4 شاهہ صاحب جي ٻوليءَ کي نہ سمجهڻ جا ڪهڙا ڪارڻ آهن؟

5 شاهہ صاحب سنڌ جي ڪهڙن علائقن جو سير ۽ سفر ڪيو؟

6 ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ پنهنجي مضمون ۾ شاهہ عبداللطيف ڀٽائيؒ جي شاعريءَ جون ڪهڙيون خوبيون بيان ڪيون آهن؟